

Bene Sándor

Többágú modernség

Kazinczy és Kölcsey Zrínyi-képe*

Ahhoz, hogy valakit fel kelljen és fel lehessen fedezni – mint ahogy Zrínyivel történik a 18. század végén –, ahhoz először jó alaposan el kell felejteni. Ezt sikerült megoldani a vasvári béke utáni magyar világnak. Akit nem felejtett el az irodalmi hagyomány, és aki 1704-es halála után tulajdonképpen végig jelen van a 18. században, az Gyöngyösi István. Mint inverze a Zrínyi által alkotott heroikus világképnek, Gyöngyösi a maga korának egy nagyon korszerű, kicsit ironikus változatát képviseli.¹

Zrínyit mint a Gyöngyösivel szembeni igazi minőségi költői hagyományt, mint az újabb magyar irodalom szimbolikus origópontját a 18. század második felében fedezik fel maguknak újra az irodalmárok. Ebben döntő szerepe van Ráday Gedeon grófnak, aki a péceli kastélyát amolyan irodalmi múzeumként – freskókkal is célozva Zrínyi jelenlétére – rendezte be. S ezek alatt a Zrínyi *Syrena*-kötetét is ábrázoló képek alatt az akkor fiatal Kazinczy Ferencsel folytatott beszélgetéseket arról, hogy hogyan lehetne megújítani, azaz nem egyszerűen folytatni, hanem szinte újakezdeni a magyar irodalmat. Kazinczynak innen kelteződik az az ötlete, hogy ki kellene adnia Zrínyi ekkorra már nehezen hozzáférhető munkáit – s noha csak évtizedekkel később, a terv megvalósul. Csokonai és mások is próbálkoztak vele – végül azonban valóban ő fogja 1816-ban (1817-es dátummal) Pesten, a Trattner cégnél kiadni Zrínyi költői műveit és „Az török áfium ellen való orvosság”-át. Ebben a hagyományfeltáró munkában nagyon fontos gesztust láthatunk. Kazinczy, aki saját magát és híveit tekinti a magyar irodalmi modernitás megteremtőjének, Zrínyit a modernitás hagyományába úgy emeli be, mint amolyan szimbolikus kezdőpontot, mint egyetlen lehetséges igazi elődöt. A nyelvújítók számára egyszerre mátrix és programkód, aki saját nyelvújító, idegen irodalmakból és nyelvekből szavakat kölcsönző eljárásával, radikális hagyománytörésével teremtett követendő hagyományt.

Ezt a gesztust – úgy tűnik – elfogadja a magyar irodalmi élet, és innen irodalomtörténetileg nézve egyenes vonalú fejlődésnek vélhetnénk, hogy Kazinczy után Kölcsey Ferenc is beleáll ebbe a hagyományba. (Gondoljunk a *Zrínyi dalára*, a *Zrínyi második énekére*, a nemzeti hagyományokban rendkívüli erővel jelen lévő Zrínyi-figurára, aki szintén egy jelképes irodalmi ős. Vagy legalábbis annak látszik.) Ezen az alapon tulajdonképpen fel lehet építeni egy szép, egyenes vonalú fejlődéstörténeti elbeszélést, ami a 19. századi pozitívista tudományosságon, a komparatiztika megjelenésén, Arany János nagy „*Zrínyi és Tasso*” című akadémiai székfoglaló előadásán át vezet a Nyugat nemzedékének

* A Kossuth Rádió *Gondolat-jel* című műsorában 2020. április 19-én Zrínyi életművének utóéletéről folytatott beszélgetés némileg szerkesztett változata. Riporter: Házi Hunor.

Zrínyi-élményéig. A Nyugat-nemzedék – Babits Mihály, Kosztolányi Dezső – az egyik legnagyobb Zrínyi-textológus, Négyesy László egyetemi stílusgyakorlatóráin találkozhatott a Zrínyi-hagyománnyal, innen eredeztethető Babits zseniális *Zrínyi Velencében* c. verse, de egy kései emlék is Kosztolányi Dezsőtől, aki a *Zsivajgó természet* című ciklusában a vaddisznót szólaltatja meg, tehát ironikus fénytörésben mutatja meg ugyanazt a nemzeti klasszikus hagyományt, amit Juhász Gyula (szintén egykori Négyesy-szeminarista) Trianon után olyan verssel tudott még élővé tenni és folytatni, mint a *Zrínyi, a költő*.

Mintha egyenesen menne a történet előre, végig ne soroljak mindenkit, hiszen Illyés Gyulától Weöres Sándoron, Térey Jánoson keresztül Kemény Istvánig alig van jelentős költőnk, írónk, aki valamilyen módon ne szólt volna hozzá a Zrínyi-tematikához. A legutóbb említett Kemény Istvánnak egy zseniális esszéjét (*Zrínyi és az üvegplafon*) emelném ki külön. Leírja azt a mondatot, hogy „...aki Zrínyivel sokáig foglalkozik, az maga is eljut az enyhe téboly állapotába...” – célozva ezzel Zrínyi saját hasonló eszmefuttatására, ami azt fejtegeti: hiába próbálunk szabályokat levonni a történelemből, a véletlen mindig keresztülhúzza a számításainkat. A véletlen? „Megtébolyít a Mindenható” – írja Zrínyi, korának legmodernebb, a kegyelemtant és a predestinációt a modern filozófia valószínűségi számításába olvasó *Vitéz hadnagyában*.

Úgy tűnik tehát, hogy a történet egyenes vonalú. Zrínyi mintegy különvontaton utazik be a kortárs irodalomba. Az említett Térey János mondja róla, hogy ha valakinek rááll a füle a Zrínyi-féle – egyébként szabálytalan – felező tizenketteseknek az ipari kattogására, akkor „...húz az eposz, mint a TGV-expressz dél felé...”. A történet tehát egyszerűnek látszik, azonban azért érdemes felhívni a figyelmet az alapvető különbségekre ezen a 18–19. századi modernitás-határon. (És itt fontos a kifejezést többszörösen is aláhúzni. A magyar irodalom modern korszakának kezdete ez a századforduló, és nem a következő. A Nyugat modernitása a nacionalizmus programjával induló nagy modernség hullámnak a belső kritikáját képviseli – egyazon paradigmán belül.)

Már az egykori Négyesy-szeminaristáknál is látszik valamilyen rejtett szabályszerűség, ami belülről, előre alakítja a versmodelljeiket. Juhász Gyula így ír:

Én hallgatok, susog a hús avar,
Jön a nagy ősz és hull, hull a magyar.
Jön a nagy ősz és hull, hull légióink.
Ó bán, aludni s nem álmodni jobb!

Kosztolányi pedig így:

Zrínyi Miklósnak aljas gyilkosa.
Röfögve száz alakot öltök,
s amint elbántam a dicső magyarral,
ármánykodással vagy kemény agyarral
irtok a földön mindenféle költőt.

Nem vagyunk olyan messze a modern kezdetektől, mint gondolnánk. Kazinczynek azért volt nagyon fontos Zrínyi, mert a nyelvében, a nyelvhasználatában

fedezett fel valamit, ami az ő nyelvújítási programjához közelről illeszkedett. Zrínyi azt írja kötetének előszavában, hogy latin, török, horvát (tehát idegen nyelvekből) vett kölcsönzavakat kevert bele a magyar nyelvbe; Kazinczy ebben a saját nyelvújító eszményének a korai megerősítését, mintegy őstörténetét látja. Amikor Zrínyi azt mondja, „szegény az magyar nyelv”, azért kellett más nyelvekből kölcsönöznie, „...osztán – folytatja – szebbnek is gondoltam úgy...” – nos, Kazinczy szíve ekkor doboghatott meg igazán.

Kazinczy számára ugyanis a magyar irodalom és vele az egész nemzeti megújulás programja első renden nyelvi és esztétikai program volt, amelybe be lehetett emelni a más nyelvek, más kultúrák irodalmi javait is. Ő nem félt attól, hogy a magyar nyelv, kultúra valamiféle rejtett genetikus kódja kilöki magából az idegen anyagot, ellenkezőleg, annak spontán beáramlását vagy tudatos átvételét gazdagodásnak ítélte. A magyar hagyománynélküliség, vagy megszakadt hagyomány, mondjuk így (nincs nagy magyar középkori irodalom, ami van, az latinul vagy más nyelveken van), nemcsak hátrány, hanem előny is. Meg lehet újítani a magyar irodalmat, ugyanolyan radikális gesztusokkal, amilyenekkel Zrínyi maga tette. Kazinczy jól látja, világosan érzékeli, hogy Zrínyi szókölcsonzései nemcsak szavak kölcsonzései, hanem a valóság új érzékelését honosítják, a hagyományhoz való új viszonyulásmódot hoznak a magyar irodalomba; érzi, hogy a Tassóhoz fordulás nem egyszerűen ízléskérdés, hanem alapjaiban újítja meg a magyar önszemléletet, a magyar kulturális identitást is.

Kölcsey nagyon sokáig nem mond mást. Azonban az utak lassan elválnak. Ha a *Nemzeti hagyományokat* elolvassuk tőle, látjuk, hogy a tragikus hagyományszakadást Kölcsey valóban tragikusnak éli meg. Ő ebben nem esélyt, hanem tragédiát érzékel. Ebben a tragikus történetben Zrínyinek megint csak jelentős szerep jut, de már nem a nyelvújító törekvései miatt, amik valóban megvoltak. Már nem minősül pozitív gesztusnak, hogy ő külföldi hagyományokhoz nyúl. Tragédia, hagyományszakadás, a hagyományteremtés kényszerre – ez mozgatja szerinte Zrínyit, aki kénytelenségből gyűjtja meg a fákláját Tassónál és egyéb világirodalmi nagyságoknál. Azért, mert a hazai kulturális emlékezetben nincs mihez nyúlnia – a múltat elfeledtük, vagy költőileg sosem emlékezünk rá. Ami Zrínyiben innovatív, újító gesztus, az az, hogy a szigeti várvédelem heroikus történetét beépíti egy érzelemtörténeti elbeszélésbe – ez az elbeszélés pedig arról szól, hogyan lehet a magánszenvedélyek, például a szerelem rabságából visszatalálni a szinte követhetetlenül nagyszerűnek tűnő múlthoz, az önfeláldozó hősiesség példáihoz. Az eposz maga, a szigeti Zrínyi valószínűtlen hősiessége, mártíriuma tehát mintegy idézőjelbe vagy zárójelbe kerül, feladatként, kihívásként jelenik meg egy modern, ironikus kor emberei, az utódok számára.

Kölcsey elfogadja az eposzt mint talán elérhetetlen ideált, programként pedig marad szerinte az ennek megvalósítható és ismét nemzeti egységet, hagyományt generálni képes dramatikus színpadi átdolgozása mint lehetőség. Ugyanakkor leválasztja az eposzról a feleslegesnek ítélt lírát, s ezzel megszünteti a *Syrena*-kötetnek azt a belső feszültségét, ami saját kora világirodalmának élvonalába emeli Zrínyi kísérletét. Kölcseytől eredeztethetjük azt a törekvést, hogy a mű helyett (a mű esztétikai értékei, a *Syrena*-kötet különlegességei helyett) ő az új magyar irodalmat a szerző-figurára akarja alapozni. Ez a szer-

ző-figura pedig szobormerevséggel állítja azt az ideált, amihez mérnie kell magát minden utódnak. Úgy mondhatnám, hogy neki nem architextus kell az új magyar irodalomhoz, hanem archipoeta, fő-poéta, amint Kazinczy mondta volna. Ő ebbe a szimbolikus nagysággá, ikonná, szoborrá, sorsszimbólummá emelt Zrínyi Miklósbba olvassa bele a saját látomásformáját az új magyar kultúráról és az új magyar irodalomról.

Itt tehát azzal a jelenséggel állunk szemben, hogy a magyar irodalmi megújulásnak, a magyar irodalmi modernitásnak mindkét ága (a Kazinczytól eredeztethető innovatív és inkább az esztétikum felé mozduló ága, illetve a Kölcseytől eredeztethető, origót és nemzeti hagyományt kereső, ideologizáló ága) egyaránt Zrínyiben találja meg a maga közös elődjét és szimbolikus hőjét. Az értelmezéstörténet ebből következően nem egy-, hanem kétágú. Úgy érzem, hogy a Kölcsey-féle paradigma, a Kölcseytől indított program lassan-lassan kifutja magát. Most kezdünk visszatérni az elfedett, elfeledett Kazinczy-vízíóhoz, ami arra hív fel bennünket, hogy nézzük meg újra az *Adriai tengerek Syrenaiát* és azon belül a *Szigeti veszedelmet* mint zseniális eposzt. Próbáljuk esztétikai értékén mérni a magyar múltat. Valahogy úgy, ahogyan Arany János tette akadémiai székfoglaló előadásában, a *Zrínyi és Tassóban*. Nemcsak a magyar irodalom felől nézni a világirodalomra, hanem a világirodalom felől is a magyarra. Nemcsak azok vagyunk, aminek érezzük vagy látni kívánjuk magunkat – hanem azok is, aminek onnan látszunk.

E számunk szerzői

Beke József (1934) – író, irodalomtörténész, Kecskemét

Bene Sándor (1964) – irodalomtörténész, Budapest

Berta Ferenc (1960) – építész, Budapest

Bertha Zoltán (1914–2003) – festőművész, grafikus

Czigány István (1954) – történész, Budapest

Csáji László Koppány (1971) – író, kulturális antropológus, Budapest

Diószeghy László (1946) – geográfus, Budapest

Györgyi Csaba (1972) – történész-levéltáros, Budapest

Halász Csilla – újságíró, szerkesztő, könyvkiadó, Budapest

Hanák Béla (1979) – családtörténész, Budaörs

Házi Hunor (1977) – újságíró, Budapest

Kazinczy Ferenc (1759–1831)

Kodály Zoltán (1882–1967)

Kovács Ilona (1948) – kutató, egyetemi tanár, műfordító, Budapest

Mikszáth Kálmán (1847–1910)

Móser Zoltán (1946) – irodalomtörténész, fotóművész, Bonyhád

Suhai Pál (1945) – költő, tanár, Budapest

Szávost Katalin (1941) – keramikusművész, Budapest

Szentmártoni Szabó Géza (1950) – irodalomtörténész, Budapest

Tamás Edit (1968) – történész-főmuzeológus, Sárospatak

Zalán Tibor (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest